

Ксенија Ј. КОНЧАРЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 07.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

СРПСКА И РУСКА КОМУНИКАЦИОНА КУЛТУРА У ШКОЛСКОЈ СФЕРИ (у световним и духовним школама)**

Проучавање комуникационе културе неопходан је предуслов успешног остваривања међукултурне комуникације. Игнорисање општеприхваћених правила и традиција комуникационе културе одређеног народа може да доведе до грешака у комуникацији, чак и када њени учесници одлично владају језиком. У овом раду објекат истраживања јесте комуникационо понашање носилаца српског и руског језика у школској сфери. Циљ истраживања, које ће бити спроведено по методологији Ј. А. Стерњина и Вороњешке школе комуникационе лингвистике (по ситуационом моделу), јесте комплексна дескрипција и анализа комуникационе културе у Србији и Русији у ситуацијама које припадају школској сфери комуникације, као и идентификовање сличности и разлика у вербалном и невербалном комуникационом понашању српских и руских ученика и наставника унутар датог ситуационог комплекса. Посебна пажња биће посвећена идентификовању норми, традиција и средстава која се примењују у комуникацији са ученицима духовних школа (богословије, православне гимназије).

Кључне речи: методологија лингводидактике, конфронтационо проучавање језика и култура, национално комуникационо понашање, руска комуникациона култура, српска комуникациона култура, школска комуникација.

Конфронтациона анализа у настави српског језика као страног, посебно у инословенским срединама, заузима значајно место: уочавање истоветности, сличности и разлика у структури и функционисању језичких појава и елемената српског и матерњег језика студената омогућава коришћење фацилитације и превенцију интерференције на нивоу фонетике и прозодије, графије и ортографије, морфологије, творбе речи, синтаксе, лексикологије

* kkoncar@mts.rs

** Рад је израђен у оквиру пројекта *Српска теологија у XXI веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива*, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број пројекта: 179078).

са фразеологијом, лингвокултурологије. У садашњем моменту развоја лингводидактике конфронтациона анализа све више се са лингвистичког усмерава на комуникациони, социокултурни и дискурзивни аспект употребе језика који је предмет усвајања, односно на примену у стицању знања, навика и умења у области националне комуникационе културе. Фокусирају се они елементи социокултурног контекста који су релевантни за адекватну продукцију и рецепцију говора: комуникациони обичаји, правила, норме, социјалне конвенције, културолошка знања и сл. Наиме, пуновредна комуникација не своди се на пуку употребу исказа структурисаних у складу са граматичким системом и релевантних за постизање одређеног комуникационог циља. Значајну димензију комуникације на језику који је предмет усвајања представља умесност вербалног и невербалног понашања у датој култури. Другим речима, учесник комуникације треба не само да располаже одређеним инвентаром језичких и говорних средстава него и да познаје правила, традиције, норме, средства аутентичног комуникационог понашања изворних говорника српског језика како би адекватно реаговао на комуникационе радње саговорника и како у сопственом изражавању не би допуштао грешке изазване интерференцијом матерње комуникационе културе¹.

Значајан потенцијал за примену у методици наставе српског као страног језика поседује методолошка парадигма дескрипције националног културног понашања, коју су разрадили Јосиф Абрамович Стерњин и сарадници Центра за комуникациона истраживања Универзитета у Вороњежу (Руска Федерација). Србистичкој научној јавности ову истраживачку парадигму систематично је представила Рајна Драгићевић (2010: 132–142). (Најпотпунији библиографски списак монографских публикација, тематских зборника и радова објављених у периодичним издањима Центра од почетка 90-их година XX века даје се у: Шипелевич/Стерњин 2007: 265–312).

У оквиру ове парадигме разрађена су три основна модела дескрипције националног културног понашања: ситуациони, аспектски и параметарски. Сва три модела потенцијално обезбеђују комплексност описа комуникационог понашања, а разликују се по својој функционалној усмерености.

Ситуациони модел подразумева опис комуникационог понашања у оквирима комуникационих сфера и стандардних комуникационих ситуација (поздрав, извињење, изражавање захвалности, ступање у контакт, излагање из комуникације, општење у гостима, општење у колективу, општење са децом, национални невербални систем итд.). Овај модел базира се на емпиријском материјалу.

У ситуационом моделу, који ћемо применити у овом раду, раздвојено се разматрају и описују вербално и невербално комуникационо понашање. Инвентар комуникационих сфера и стандардних комуникационих ситуација које су предмет опсервирања доста је широк, при чему се опсег и дубина

¹ Термине *национална комуникациона култура* (комуникационо понашање народа као компонента његове националне културе) и *национално комуникационо понашање* (укупност норми и традиција комуникације у одређеној лингвокултурној заједници) у овом раду користимо као синониме.

анализе одређују на основу одлика комуникационе компетенције одређеног нивоа. Ситуациони модел непосредно се базира на пракси интеркултурних контаката, при чему укључује и оне тематске сфере и комуникационе ситуације у којима при контактима носилаца разних језика и култура долази до реалних тешкоћа изазваних разликама у нормама, традицијама и средствима матерње и стране комуникационе културе (преглед модела описа комуникационог понашања в. у: Стерњин 2008: 105–153).

Ситуациони модел је најсадржајнији и као такав погодан за лингводидактичку примену у већини образовних профила и на разним нивоима учења српског као страног језика, док параметарски модел, по нашем мишљењу, може наћи примену једино у највишој нормативној етапи овладавања језиком, у завршној фази студија русистике.

По мишљењу представника Вороњешке школе комуникационе лингвистике, адекватан опис комуникационог понашања могућ је искључиво на основу одређеног поређења. „Имплицитно, сваки опис имаће конфронтациони карактер. [...] Као позадина увек се појављује нека конкретна комуникациона култура која је позната истраживачу” (Стерњин 2008: 114). Како показују досадашња истраживања, најефикаснија је бикултурна дескрипција националног комуникационог понашања – рецимо, руског из перспективе енглеског, немачког, француског, пољског, кинеског и др. (библиографију в. у: Шипелевич/Стерњин 2007: 277–305).

Група српских лингвиста (Предраг Пипер, Људмила Поповић, Рајна Драгићевић, Биљана Вићентић, Дојчил и Дарја Војводић, Ксенија Кончаревић) од 2004. до 2007. године учествовала је у међууниверзитетском пројекту „Комуникационо понашање словенских народа” под руководством проф. др Ј. А. Стерњина и академика П. Пипера, у чијем оквиру је објављен низ радова из области руске и српске комуникационе културе у монолингвалном/ монокултурном и конфронтационом, синхронизационом и дијахронизационом аспекту, при чему је доминантан модел анализе био ситуациони. Ипак, сва ова истраживања носила су фундаментални карактер. Чини нам се да у овом моменту напори српских (и инословенских) лингвиста треба да буду усмерени на решавање комплекса лингводидактичких (апликативних) задатака, као што су дефинисање подручја и разрада методологије међујезичког и међукултурног конфронтационог понашања, одређивање методичке релевантности истоветности, сличности и разлика међу културама које су предмет конфронтационог понашања, формулисање принципа и методичких поступака презентирања информација о српском комуникационом понашању у поређењу са руским (или било којим инословенским). У даљем излагању подробније ћемо размотрити сваки од побројаних аспеката.

Најбитнијим објектима конфронтационог проучавања српског и руског националног комуникационог понашања у лингводидактичке сврхе сматраћемо: (а) *комуникационе норме* – комуникациона правила чије поштовање у датој лингвокултурној заједници има карактер обавезности (познаника треба поздравити, за услугу изразити захвалност итд.); (б) *комуникационе*

традиције – правила која нису обавезна, али се сматрају пожељним и као таква поштују се од стране већине припадника одређене културе (нпр. питати старију особу за здравље); (в) *вербално комуникационо понашање* – укупност норми и традиција општења везаних за тематику и услове у којима се комуникација одвија; (г) *невербално комуникационо понашање* – укупност норми и традиција везаних за физичке радње у одређеним ситуацијама, контакт између сабеседника, мимику, гестове, позе, и (д) *социјални симболизам* (одевање и физички изглед, „језик свакодневног понашања“) – укупност симболичких значења која се у одређеној етносоциокултурној заједници приписују радњама, поступцима, појавама и предметима који нас окружују.

Примена конфронтационе анализе у циљу усвајања норми, традиција и средстава комуникационог понашања Руса при учењу српског језика као страног базира се на принципу билатералности. Билатерално конфронтирање подразумева да се у видном пољу студената србистике систематски налазе одлике српске и њихове матерње комуникационе културе, што омогућава учовање релевантних обележја обеју култура и предвиђање свих манифестација интерференције или фацилитације (позитивног трансфера). Систематско учовање истоветности, сличности и разлика између двеју култура неопходно је за одређивање њихове методичке релевантности. Типологија односа појава и елемената српске и матерње (руске) комуникационе културе коју смо засновали у једној монографији (Кончаревић 2018: 203–206) укључује:

1. *непостојање националних специфичности* (идентичност конфронтираних појава и елемената двеју комуникационих култура);
2. *постојање националних специфичности*:
 - а) *неподударање појединих норми, средстава, традиција конфронтираних комуникационих култура,*
 - б) *ендемичност комуникационих обележја унутар једне од конфронтираних комуникационих култура, и*
 - в) *комуникациону лакунарност.*

Покушаћемо да сваку од ових категорија илуструјемо примерима који су издвојени комплексним и систематским конфронтирањем српске и руске комуникационе културе у школској сфери комуникације по ситуационом и параметарском моделу.

(1)

„В школьной среде в России извиняются обычно ученики перед учителем, а не наоборот. И чаще всего извинения связаны с опозданиями на урок. В русской школе опоздавшим считается ученик, который зашел в кабинет после учителя (и после звонка). Опоздавший ученик обязан поздороваться с учителем, извиниться за опоздание и спросить разрешения войти: „Здравствуйте, простите за опоздание. Можно войти?“. Нередко после этого учитель начинает задавать встречные вопросы (почему опоздал, во сколько начинается урок, почему регулярно опаздывает и т.д.). В ответ на это „правильный“ ученик должен еще раз извиниться и пообещать исправиться: „Извините, пожалуйста. Больше не повторится“. Опоздавший проходит в класс только после того, как учитель позволил ему пройти на свое место: „Проходи, садись“. В большинстве случаев опоздавший ученик ско-

роговоркой произносит извинение и проходит в класс, не дожидаясь разрешения учителя. Тогда некоторые учителя заставляют опоздавшего вернуться к двери и стоять там до тех пор, пока он не услышит разрешение сесть (иногда ученики стоят до конца урока). Если опаздывает учитель, он имеет право не извиняться (в России считается, что чаще всего учителя опаздывают по уважительной причине)” (Батракова/Лапотко 2006: 32–33). У комуникационој ситуацији извињења понашање српских наставника и ученика идентично је описаном.

(2a)

„Чтобы выразить готовность ответить на вопрос или задать его, ученик русской школы должен понять руку вверх” (Кочергина 2012: 87). Ученици српских школа подижу два прста десне руке.

„В русской школе ученики приветствуют учителя стоя (встают в знак приветствия) и должны стоять до тех пор, пока преподаватель их не поприветствует в ответ: „Здравствуйте, дети! Садитесь”. В России, как правило, учитель уже находится в кабинете во время перемены, поэтому, как только звенит звонок на урок, дети должны встать со своих мест для приветствия учителя. Обычно такое невербальное приветствие совершается во время первого урока – если класс в течение учебного дня возвращается к преподавателю, с которым уже был урок, вставать не обязательно. Когда во время урока в кабинет заходит другой преподаватель или сотрудник школы, класс также встает в знак приветствия – это считается хорошим тоном” (Ширмакова 2016: 24). Ово исто важи и за комуникацију у српској средини, с тим што у српским школама ученици први улазе у одељење, још пре звона, после звона улази наставник и ученици углас поздрављају: „Добар дан!”, после чега могу да седну. Ученици духовних школа у обе средине започињу час молитвом Светоме Духу, коју изговара наставник (ако је у свештеничком чину) или дежурни ученик, док сви остали стоје; поздрав на почетку наставе гласи „Помаже Бог!” – „Бог Вам помогао!”, или „Христос воскрес!” – „Ваистину воскрес!”

„В школах России существуют достаточно строгие правила дисциплины и порядка, касающиеся не только школьников, но и учителей. В большинстве школ введена школьная форма, дети обязаны переодевать сменную обувь вне зависимости от времени года. На входе в школу каждый день стоит дежурный школьник и преподаватель, которые проверяют наличие „сменки” и соответствие внешнего вида учащихся и отправляют „нарушителей” домой – переодеваться. Требования к внешнему виду девочек более строгие: нежелательно ходить с распущенными волосами, яркая косметика или накрашенные губы также не приветствуются – в некоторых случаях учитель имеет право не пустить школьницу на урок, пока она не смоеет косметику. Мальчики должны быть аккуратно подстрижены, нежелательно носить спортивную обувь и джинсы в школу. Несмотря на то, что официально никаких предписаний для преподавателя не существует – школьный учитель по негласному правилу должен придерживаться официального стиля одежды. Директор школы вправе сделать замечание преподавателю, если он оделся „как школьник” (это касается, в первую очередь, молодых учителей, которые, например, придерживаются молодежного стиля одежды)” (Стерњин/Шилихина 2001: 43–44). Атмосфера у српским световним школама доста је либералнија него у руским, чак ни за наставнике у већини образовних установа не постоји кодекс облачења, док је у духовним школама он јасно одређен и за наставнике и за наставнице – сви они долазе у одећи загаситијих боја и класичног кроја. Ученици грађанских школа ипак не би требало да на наставу долазе „непристојно обучени” (са деколтираном одећом, блузама и хаљинама без леђа или само са бретеллама, у шортсевима, сукњама и хаљинама изнад колена, поцепаним фармерницама итд.), али многи наставници и директори не обраћају пажњу на овакве појаве, које би се у Русији квалификовале „как нарушение общественного порядка” (Стерњин/Шилихина 2001: 45). Ученици духовних школа имају радно и свечано одело. Радно одело чини једноставна одећа загаситијих боја

и класичног кроја, а свечано црно цубе [горња свештена одора] и црне панталоне или тегет сако, тегет панталоне, односно сукња и бела или плава кошуља.

(2б)

„В России учитель обычно стоит на протяжении урока или ходит по классу. Так как стиль изложения материала, в основном, лекционный, а лектор, согласно русскому пониманию вежливости, не должен сидеть перед аудиторией – учителем, прежде чем присесть, может обратиться к классу: „Вы не против, если я присяду?“. По этой же причине ученик, который выступает с докладом или сообщением, должен выходить „к доске“ и стоя излагать информацию” (Ширманова 2016: 548). У српским школама наставници се не извинявају ученицима због тога што ће сести и углавном не инсистирају на томе да ученици одговарају стојећи.

(2в)

У литератури се као доста изразита црта комуникационог понашања носилаца руског језика истиче регулативност. У књизи „Русские. Коммуникативное поведение” Ј. А. Стерњина и Ј. Ј. Прохорова истиче се да „русские люди достаточно часто и в самых разных ситуациях пытаются регулировать поведение окружающих людей – детей (своих и чужих), которым все взрослые постоянно говорят, что надо делать и что не надо делать; знакомых, которым дают советы, как лучше поступать; незнакомых и иностранцев, которым делают замечания, предъявляют определенные требования, предупреждают о неправильном поведении и т.д.” (Прохоров/Стерњин 2006: 114). „Важное проявление регулативности русского общения – наличие речевого акта замечания и высокая частотность данного типа речевого акта в русском коммуникативном поведении” – пише Ј. А. Стерњин (Стерњин 2004: 16). У руској школи инсистира се на њеној васпитној функцији, тако да наставник има право да упуту опомену ученику чак и уколико се то не тиче школских обавеза („Подстригись уже!” – уколико је ученик неуредан) или понашања у самој школи (душење изван школе). „Самая распространённая реакция старшеклассников на замечания либо грубые слова окружающих – бранные слова, слова негативной оценки (т.е. вербальная реакция). Невербальная реакция проявляется чаще в ситуации замечания, когда его адресант – взрослый человек (учитель, родители, родственники, незнакомые люди). Это может быть молчаливое согласие (если замечание справедливо), попытка уйти, „хлопнуть дверью” – если замечание, на взгляд старшеклассника, несправедливо. Вариант невербальной реакции в указанной ситуации встречается у 70% опрошенных старшеклассников” (Батракова/Лапотко 2006: 34). Регулативност је у српским световним школама, у складу са либералним схватањима о широко схваћеним „дечјим правима”, сведена на минимум. У духовним школама она је присутна, а неадекватне вербалне и невербалне реакције, уколико до њих дође, строго се санкционишу.

По правилу, методичком релевантношћу одликују се разлике које могу постати узрок међукултурне интерференције (2а), или изазивати чуђење, недоумицу, неадекватну интерпретацију, па чак и комуникациони шок (2б, 2в). Оне се обавезно експлицирају у наставном процесу и у ученику као моделу тога процеса. Сличности између појава и елемената двеју комуникационих култура методички су релевантне једино уколико стимулишу позитиван трансфер комуникационих радњи и правила из матерње у културу језика који је предмет овладавања, и у том случају такође изискују експликацију (о типологији истоветности, сличности и разлика у лингводидактичком конфронтирању детаљније в. Јусупов 1987: 193–200).

Као извор информација о комуникационој култури српског народа са имплицитним или експлицитним поређењем са матерњом културом студентата могу послужити: 1. инструментално-практични прагматични и пројективни текстови, 2. наставни дијалози – (а) сижејни, који имитирају реално комуникационо понашање носилаца српског језика и садрже релевантне информације имплицитно, и (б) дијалози типа наравице и дијалози-коментари, који експлицирају податке о националном комуникационом понашању, 3. комуникационо-ситуациона вежбања и 4. коментари уз материјале текстовете као саставни део апаратуре оријентације уџбеника. У питању су, како видимо, структуралне компоненте уџбеника које се користе за презентацију свих врста лингвокултуролошких информација (о овоме детаљније в.: Кончаревић 2018: 205–208).

Теорија комуникационог понашања, посебно у њеном примењеном, лингводидактичком аспекту, изискује даљу методолошку разраду. У овом раду покушали смо да заснујемо презентацију најбитнијих обележја руске комуникационе културе са конфронтационог становишта, уверени да ће ова област изазвати интересовање теоретичара методике наставе српског као страног језика, аутора уџбеника и наставника.

ЛИТЕРАТУРА

- Батракова/Лапотко 2006:** В. Е. Батракова, А. Г. Лапотко, Особенности коммуникативного поведения старшеклассников, у: И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение*, вып. 24, Воронеж: Истоки, 35–44.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Јусупов 1987:** У. К. Јусупов, Лингводидактический аспект сопоставительного изучения языков, у: В. Н. Ярцева (ред.), *Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку*, Москва: Наука, 193–200.
- Кончаревић 2015:** Ксенија Кончаревић, Теорија комуникационе културе у лингводидактичкој примени, *Речи*, VII/1, Београд, 35–46.
- Кончаревић 2016:** Ксенија Кончаревић, Лингводидактички аспект конфронтационог проучавања српске комуникационе културе у инословенској (руској) средини, у: В. Крајишник (уред.), *Српски као страни језик у теорији и пракси*, III, Тематски зборник радова, Београд: Филолошки факултет – Центар за српски као страни језик, 323–332.
- Кончаревић 2018:** Ксенија Кончаревић, *Језик и култура: славистичка перспектива*, Београд: Јасен.
- Кочергина 2012:** В. К. Кочергина, Специфика русского и финского коммуникативного поведения в академической сфере (модель общения „от студента – к преподавателю”), *Сибирский педагогический журнал*, 4, Новосибирск, 186–189.
- Пипер/Стернин 2004:** Предраг Пипер, И. А. Стернин, О контрастивном изучении коммуникативного поведения близкородственных народов

- (русская и сербская коммуникативные культуры), у: П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов*, вып. 19, Воронеж: Истоки, 3–10.
- Пипер 2006:** Предраг Пипер, Как дела? О контактоустанавливающих диалогах в русском и сербском языках, у: П. Пипер, И. А. Стернин (ред.) *Коммуникативное поведение славянских народов*, 22, Воронеж: Истоки, 3–12.
- Правда 2004:** Е. А. Правда, Некоторые особенности коммуникативного поведения представителей сербскоязычной культуры, у: П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов*, вып. 19, Воронеж: Истоки, 70–90.
- Прохоров/Стернин 2006:** Ю. Е. Прохоров, И. А. Стернин, *Русское коммуникативное поведение*, Москва: Флинта – Наука.
- Стернин 2004:** И. А. Стернин, Основные особенности русской коммуникативной культуры, у: П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов*, вып. 19, Воронеж: Истоки, 10–25.
- Стернин 2008:** И. А. Стернин, *Теоретические и прикладные проблемы языкознания*, Воронеж: Истоки.
- Стернин/Прохоров 2002:** И. А. Стернин, Ю. Е. Прохоров, *Русское коммуникативное поведение*, Москва: Русский язык.
- Стернин/Шилихина 2001:** И. А. Стернин, К. М. Шилихина, *Коммуникативные аспекты толерантности*, Воронеж.
- Шипелевич/Стернин 2007:** Л. Шипелевич, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов*, вып. 28. Warszawa: Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ширманова 2016:** А. Г. Ширманова, Национальные особенности общения, *Научно-методический электронный журнал Концепт*, 11, Киров, 546–550.

Ксения Й. Кончаревић

СЕРБСКАЯ И РУССКАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА В ШКОЛЬНОЙ СФЕРЕ (В СВЕТСКИХ И ДУХОВНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ)

Резюме

Изучение коммуникативной культуры является необходимой предпосылкой успешной межкультурной коммуникации. Игнорирование общепринятых правил и традиций коммуникативной культуры определенного народа может привести к ошибкам в коммуникации, даже и в тех случаях, когда ее участники отлично владеют языком. В предлагаемой работе рассматривается коммуникативное поведение носителей сербского и русского языков в школьной сфере. Цель исследования, выполненного по методологии И. А. Стернина и Воронежской школы коммуникативной лингвистики (по ситуативной модели) – это комплексное описание и анализ коммуникативной культуры носителей двух языков в школьной сфере, а также выявление тождеств, сходств и различий в вербальном и невербальном коммуникативном поведении сербских и русских учащихся и учителей. Особое внимание уделяется выявлению норм, традиций и средств,

имеющих место в общении с учащимися духовных школ (средние богословские училища, православные гимназии).

Ключевые слова: методология лингводидактики, сопоставительное изучение языков и культур, национальное коммуникативное поведение, русская коммуникативная культура, сербская коммуникативная культура, школьная коммуникация.